

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ПРОЦЕСУ

УДК 343.424:2-53/-56

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.4.15>

РЕЛІГІЙНИЙ ОБРЯД ЯК ОБ'ЄКТ ПОСЯГАННЯ В РОЗУМІННІ СТ. 180 КК УКРАЇНИ

Бабіков Олександр Петрович,

професор кафедри кримінального права та процесу
ДУ «Київський авіаційний інститут»,
доктор юридичних наук,
керівний партнер АО «ДЕФЕНСОРЕС»

Бабікова Олена Сергіївна,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ,
директор
Науково-дослідного інституту проблем досудового розслідування

Статтю присвячено дослідженню релігійного обряду як обов'язкової ознаки об'єкта розглядуваного кримінального правопорушення, відповідальність за який передбачено ст. 180 КК України. Автори досліджують велику кількість різноманітних церковних (релігійних) обрядів (таїнств). Кожне зі згаданих у дослідженні має свої особливості, порядок та мету проведення, супровід, місце їх здійснення. Автори дослідження брали до уваги релігійні традиції православ'я західного обряду. Питання традицій східного обряду не стали предметом цього дослідження.

Центральним елементом віросповідання є релігійний обряд, сутність якого визначається метою, місцем його проведення, засобами, що використовують для цього, та іншими факторами (історичними, соціальними тощо).

Під обрядом варто розуміти зовнішнє вираження вірувань людини. Поняття обряду дає змогу розглянути співвідношення між ритуалом, релігією, культом і таїнством. Сам обряд і є посередником.

Тож заважання, незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду, віросповіданню поза встановленими межами і є незаконним. Злочин вважається закінченим з моменту зриву обряду або загрози такого зриву.

Чинне законодавство чітко не визначає форм та видів діяльності релігійних організацій і критерії їх відповідності статутній меті – сповідування і поширення віри.

Релігія хоч і не наукова за своїм походженням та не раціональна за своєю суттю, але дуже важлива для будь-якого суспільства, особливо в окремі періоди його життєдіяльності.

Можна сказати, що законодавець правильно вирішив установити кримінальну відповідальність за перешкоджання здійсненню релігійного обряду, водночас багато моментів залишилися поза його увагою.

Ключові слова: релігійний обряд, релігійні культи, свобода віросповідання, хресна хода, релігійні організації.

Babikova Olena, Babikov Oleksandr. Religious ceremony as an object of environment within the meaning of Article 180 of the Criminal Code of Ukraine

The article is devoted to the study of a religious rite as a mandatory feature of the object of the criminal offense under consideration, liability for which is provided for in Article 180 of the Criminal Code of Ukraine. The authors study a large number of various church (religious) rites (sacraments). Each of those mentioned in the study has its own characteristics, procedure and purpose of conducting, support, place of their implementation. The authors of the study took into account the religious traditions of Western Orthodoxy. The issues of Eastern rite traditions did not become the subject of this study.

The central element of religion is a religious rite, the essence of which is determined by the purpose, place of its conduct, the means used for this and other factors (historical, social, etc.).

A rite should be understood as an external expression of a person's beliefs. The concept of a rite allows us to consider the relationship between ritual, religion, cult and sacrament. The rite itself is a mediator.

Therefore, consideration, illegal obstruction of the performance of a religious rite, confession of faith, beyond the established limits is illegal. The crime is considered completed from the moment of disruption of the rite or the threat of such disruption.

Current legislation does not clearly define the forms and types of activities of religious organizations and the criteria for their compliance with the statutory purpose - the profession and spread of faith.

Religion, although not scientific in its origin and not rational in its essence, is very important for any society, especially in certain periods of its life.

It can be said that the legislator correctly decided to establish criminal liability for obstruction of the performance of a religious rite, at the same time, many points remained beyond his attention.

Key words: religious rite, religious cults, freedom of religion, religious procession, religious organizations.

Вступ. Конституція України (ст. 35) гарантує кожному громадянину право на свободу світогляду і віросповідання. Таке право містить свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу й ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви [1]. Неодмінною складовою частиною будь-якого світогляду є вірування (оскільки не всі уявлення про навколишній світ можуть бути в певний час доведені науково). Предметом цих вірувань можуть бути найрізноманітніші явища – як матеріальні, так й ідеальні, як реальні, так й уявні, як колишні, так і сучасні або майбутні. Свобода віровизнання як загальносоціальне (природне) право людини, – це можливість людини вільно обирати об'єкт своєї віри і визначати власне внутрішнє ставлення до нього. Свобода віросповідання як загальносоціальне (природне) право людини є можливістю людини вчиняти певні дії або утримуватися від їх вчинення, за допомогою чого об'єктивується її віро-

визнання. Можливість сповідування віри в будь-що – ось засаднича, стрижнева ідея коментованого припису. Така можливість є необхідним складовим елементом свободи особистого самовизначення. Ця свобода, як відомо, є одним із загальноновизнаних міжнародних стандартів прав людини. Вона є фундаментом особистісних прав людини [2, с. 23].

Центральним елементом віросповідання є релігійний обряд.

Аналіз результатів останніх досліджень. Свої дослідження питанням, які стосуються різних аспектів регулювання та забезпечення прав особи у сфері гарантування кожному громадянину права на свободу світогляду і віросповідання, свободи проведення релігійних обрядів, ведення релігійної діяльності, присвячували такі вчені: О. В. Білаш, В. В. Курафєєв, Е. М. Кісілюк, С. Я. Лихова, С. О. Лук'янченко, О. В. Мартинюк, В. І. Маркін, Т. С. Мартянова, О. С. Островський, М. В. Палій, В. М. Панькевич, І. С. Смірнова та багато інших.

О. В. Білаш свої праці присвячував вивченню питань, які стосуються кримі-

нально-правової характеристики незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь. На основі теоретичного узагальнення спільних і відмінних ознак відповідних складів злочинів автором запропоновано напрями вдосконалення кримінального законодавства та сформульовано рекомендації щодо кваліфікації суспільно небезпечних діянь стосовно релігійних споруд або святинь [3]. Е. М. Кісілюк у своїх працях здійснював аналіз кримінально-правових норм, які встановлюють відповідальність за правопорушення у сфері релігії. О. В. Мартинюка насамперед цікавив історичний аспект розглядуваного нами питання.

С. Я. Лихова у своїх працях надавала характеристику об'єктивним і суб'єктивним ознакам кримінальних правопорушень у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина [4].

Водночас саме релігійний обряд, його сутність, призначення, як об'єкт посягання кримінального правопорушення, відповідальність за який передбачено ст. 180 КК України, залишився поза увагою вищезгаданих учених.

Мета статті – дослідити та визначити релігійний обряд як об'єкт посягання ст. 180 КК України «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду».

Виклад основного матеріалу. Об'єктом розглядуваного кримінального правопорушення є суспільні відносини, які забезпечують релігійну свободу та свободу віросповідання, які, своєю чергою, повинні містити: право сповідувати індивідуально або спільно з іншими будь-яку релігію; право не сповідувати жодної релігії; право вільно вибирати, мати і поширювати релігійні й інші переконання; право діяти відповідно до релігійних переконань; право пропагувати релігійні переконання й поширювати їх будь-яким, не забороненим законом шляхом; право здійснювати релігійне, атеїстичне і тому подібне виховання та освіту; право здійснювати релігійні обряди й культи; право змінювати релігійне віросповідання; право створювати нове релігійне віросповідання; право на добродійну і будь-яку, не заборонену законом громадську діяльність; право

на рівність усіх громадян перед законом і правосуддям незалежно від релігійного віросповідання [5].

Відповідно до положень ст. 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», релігійні організації мають право засновувати й утримувати вільно доступні місця богослужінь або релігійних зібрань, а також місця, шановані в тій чи іншій релігії (місця паломництва).

Богослужіння, релігійні обряди, церемонії та процесії безперешкодно проводять у культових будівлях і на прилеглий території, у місцях паломництва, установах релігійних організацій, на кладовищах, у місцях окремих поховань і крематоріях, квартирах та будинках громадян, а також в установах, організаціях і на підприємствах за ініціативою їх трудових колективів та згодою адміністрації. Природно, що релігійний обряд – це частина діяльності релігійного характеру, до якої також належать різноманітні богослужіння (зокрема, релігійні процесії, церемонії, публічні богослужіння та ін.). Також трапляються визначення, відповідно до яких «релігійний обряд» – це сукупність закріплених у певній релігії колективних або одноосібних дій громадян, які її поширюють або сповідують, пов'язаних з безпосереднім зверненням людини до певної надприродної сили [6].

Згаданий вище законодавчий акт, який є основним у сфері регулювання суспільних відносин, що забезпечують право особи на вибір віросповідання, містить численні поняття, які не є науковими за своїм походженням та не мають раціонального пояснення. Водночас авторитет церкви є доволі впливовим, а територія її діяльності поширеною та охоплює майже всю територію світу. Саме тому законодавець не зміг залишити поза увагою такі важливі суспільні відносини і, відповідно, поставив їх під охорону кримінального закону. Але закон як такий, особливо кримінальний, який має у своєму розпорядженні найбільш суворі норми (санкції), потребує чіткого врегулювання, точного опису в диспозиції статті умов кримінальної відповідальності за порушення норм у сфері забезпечення та охорони прав на свободу світогляду й віросповідання. Натомість у диспозиції ст. 180

КК України законодавець згадав лише релігійний обряд як об'єкт посягання, але залишив поза увагою такі церковні таїнства: релігійні процесії, церемонії, публічні богослужіння, визначені в ст. 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». Якщо законодавець у ст. 21 вищевказаного Закону перерахував згадані церковні таїнства як рівнозначні події (процедури), то неправильно залишити їх поза увагою в диспозиції ст. 180 КК України. Тобто, формулюючи норми ст. 180 КК України [7], законодавець напевне спирався на те, що релігійний обряд – це узагальнювальне (родове) поняття, яке містить релігійні процесії, церемонії, публічні богослужіння. Окрім того, у літературі згадується поняття «ритуал». Ритуал, як зазначається в спеціалізованій літературі, застосовують у тих випадках, коли необхідно суворо «регламентувати дії людини». Тож здійснюється ритуалізація діяльності релігійних організації, тобто впорядковується система дій, які мають символічне значення. До ритуалізованих форм діяльності релігійних організацій насамперед слід зарахувати обряд.

Під обрядом варто розуміти зовнішній вираз вірувань людини. Предмет релігійних вірувань людини (Бог, істота величніша) безмежно духовний і перебуває на невидимому щаблі, тому людині загалом складно уявити цей предмет і формувати своє ставлення до нього без будь-якого посередництва. Посередником і є обряд. Він слугує для людини символом й освідченням впливу Бога на людське життя. Православна Церква вірить, що кожний обряд, виконаний у її ім'я, чинить ту або іншу освячувальну, обновлювальну та закріплювальну дію на людину [8, с. 27].

Поняття обряду дає змогу розглянути співвідношення між ритуалом, релігією, культом і таїнством. Одним з елементів структури релігії є культ, під яким варто розуміти сукупність визначених церковними канонами і традиціями обрядів, які дають вірянам можливість безпосередньо спілкуватися з Богом або святими.

Також у літературі згадується поняття «процесія» – це назва розглянутого дійства в західній традиції. Власне, за своєю основною суттю вона не відрізняється від

більш звичної для нас хресної ходи, але протягом двох тисячоліть у Європі, Америці та інших частинах світу, де поширилося західне християнство, розвинулося багато місцевих релігійних обрядів, які мають власну історичну специфіку. Часто такі процесії були (у Середньовіччі) або є зараз своєрідним артперформансом, який спонукає учасників та спостерігачів до переживання жалощів (переважно у Великий Піст, процесія часто є ілюстрацією страждань Христа) або радощів (в інший час). Єдине, що примітно для сучасної процесії західної традиції, – у ній немає мотивів церковно-політичного самоствердження, коли та чи інша конфесія (а процесії здійснюються не лише в католицькій, а й у низці протестантських церков) має намір продемонструвати свою присутність чи якусь власну перевагу над іншими. Більшість процесій, повторимо, традиційні й прив'язані до подій церковного календаря [9].

Хресна хода – цей термін вживається до дійства, поширеного в традиції східного християнства. Сама назва засвідчує, що провідним елементом обряду є хрест, який очолює ходу. Згідно з дослідженнями церковних істориків, хресна хода розвинулася в Константинополі. У давні часи клір Собору Святої Софії в дні релігійних свят або в дні пам'яті різних святих звершував урочисту ходу до храмів або місць, пов'язаних з тим чи іншим святом або святим. З процесом розвитку культури богослужіння у Східній Церкві хресні ходи стали частиною обряду богослужіння під час Страсної та Світлої Седмиці, Богоявлення тощо. Традиційно хресна хода звершується на храмове свято. Крім того, хресні ходи мали і мають місце в разі потреби посиленої молитви, іноді вони пов'язані з місцем, яке, як вірять християни, потребує молитовного захисту. Так, є традиція хресної ходи під час посухи, неврожаю, пошесті тощо.

Як демонструє сучасна історія, під егідою суто молитовного дійства хресна хода може мати не релігійні, а інші, політичні або корпоративні цілі, а сама церква може бути інструментом (зброєю) в руках очільників держави.

Проца. Це суто українське слово є відповідником до дійства, яке протя-

гом віків має місце в християнстві. Прощу здійснюють прочани, або можна також сказати (маємо синонімічний ряд «проща – паломництво»), що паломництво здійснюють паломники, а також (у західній традиції) пілігрими. Ці слова передають одне явище, хоча мають різну етимологію. Паломники в давні часи – це ті, хто ходили переважно на Святу Землю, звідки поверталися з пальмовими гілками (тобто паломник пов'язано з пальмою). Слово пілігрим, яке (з видозмінами) поширене в багатьох європейських мовах, – це результат історично довгої культурної рецепції (латина – народна латина – давньофранцузька – і т. д.) первісного *per-ege*, яке означало приблизно «прибулець здалеку». В українській мові термін проща традиційно має основну конотацію – дійство, яке направлене на каяття того, хто здійснює прощу. Тобто мета прощі – отримати прощення. А отже, у прощі беруть участь ті, хто визнає себе грішником і для кого прощення власних гріхів – основна мета прощі [9].

Чинне законодавство чітко не визначає форм та видів діяльності релігійних організацій і критеріїв їх відповідності статутній меті – сповідуння і поширення віри. Не всі види діяльності цих організацій спрямовані на досягнення мети їх створення. Результатом деяких видів діяльності є безпосереднє досягнення мети, результат інших видів – лише опосередковано слугує її досягненню. Тому діяльність релігійних організацій можна поділити на два види: релігійну й нерелігійну [Новіков В. В. Релігійна діяльність в Україні: сутність, форми, значення, с. 191–195]. У будь-якому разі при встановленні кримінальної відповідальності за злочини проти релігії до уваги потрібно брати їх специфічність, непізнану, надприродну сферу їх діяльності та потребу

суспільства чи окремих його представників в існуванні церкви як одного зі стовпів суспільства.

У спеціалізованій же літературі трапляється велика кількість різноманітних церковних (релігійних) обрядів (таїнств). Кожне зі згаданих у дослідженні має свої особливості, порядок проведення, супровід, місце їх здійснення. Окрім того, у дослідженні ми брали до уваги релігійні традиції православ'я західного обряду. Питання традицій східного обряду, його особливості тощо стануть предметом наступних досліджень.

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна стверджувати, що законодавець правильно вирішив установити кримінальну відповідальність за перешкоджання здійсненню релігійного обряду. Водночас багато моментів залишилися поза його увагою. Релігія не наукова за своїм походженням та не раціональна за своєю суттю, але дуже важлива для будь-якого суспільства, особливо в окремі періоди його життєдіяльності (війна, хвороби тощо). Її види, обряди, церемонії дуже різноманітні та непізнані, дослідити та вивчити їх з погляду науки неможливо. Два основні нормативні акти, які регулюють (забезпечують) існування суспільних відносин у сфері релігії, не відповідають один одному. Так, у ст. 180 КК України передбачено відповідальність за перешкоджання здійсненню релігійного обряду, тоді як у ст. 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» як рівнозначні перераховані такі релігійні таїнства: богослужіння, релігійні обряди, церемонії та процесії. Перерахування їх через кому, говорить про те, що «релігійний обряд» у такому разі є не узагальненим поняттям, а одним із таїнств.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2011. 1128 с.

3. Кримінально-правова характеристика незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь [Текст] : монографія / Олександр Білаш (архімандрит Євфросин); передм. : Є. Л. Стрельцов. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2015. 212 с.

4. Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України) : монографія. Київ : Київ. нац. ун-т, 2006. 573 с.

5. Білаш Олександр. Кримінально-правова характеристика незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь: монографія; передм.: Є. Л. Стрельцов. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2015. 212 с.

6. Турій А. Відповідальність за перешкоджання здійсненню релігійного обряду. URL: <https://turii.com.ua/publikatsii/vidpovidalnist-za-pereshkodzhannya-zdijsnennju-religijnogo-obryadu/>

7. Кримінальний кодекс України : Закон України 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2001, № 25–26, ст. 131). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

8. Марков С. О праве церкви изменять церковные постановления, обряды и обычаи, существа веры не касающиеся. М., 1901. С. 27.

9. Процесія, проща, хресна хода як форми зовнішньої релігійної активності. URL: https://risu.ua/procesiya-proshcha-hresna-hoda-yak-formi-zovnishnoji-religijnoji-aktivnosti_n80841#goog_rewarded

10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнято ГА ООН від 16 груд. 1966 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

Стаття надійшла в редакцію: 20.08.2025

Стаття прийнята: 02.09.2025

Опубліковано: 27.10.2025

